

Լատրա ԱԹԱՆԵՍՅԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈՒԼ - ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ (1850-1988թթ.)

Գյումրու, ընդհանրապես Շիրակի գեղարվեստի ու արվեստագետների թիկունքում հայկական մշակույթի հսկայական կենսափորձն է, որ չափվում է դարերի պատմությամբ՝ կապվելով վաղ միջնադարի հետ: Փաստերը վկայում են, որ դեռևս VII-VIIIդդ. Շիրակում գործել է Կամսարականների մանրանկարչության դպրոցը: Իսկ հայկական որմնանկարչության առաջին նմուշները կապում են VII դ. Շիրակի ճարտարապետության հետ, վկա՝ Լմբատավանքի Սբ Ստեփանոսի որմնանկարները (661-666թթ):

Եթե VIIIդ. կերպարվեստից մեզ աղոտ տեղեկություններ են հասել, ապա միջնադարյան Անիի մանրանկարչական դպրոցի մասին (X-XI և XIIIդդ.) շատ բան է հայտնի: Անիում հայ գրչության ու արվեստի խոշորագույն կենտրոններից մեկում են աշխատել հայ միջնադարյան մանրանկարչության փառքը հանդիսացող Մարգարեն, Իզնատիոսը, Գրիգոր Ծաղկողը: Այստեղից են մեզ հասել բազմաթիվ նկարազարդ ավետարաններ, որմնանկարչության ու որմնաքանդակի փայլուն հուշարձաններ՝ Սբ Աստվածածին տաճարի հարթաքանդակներն ու որմնանկարները, Աբուղամրեց Սբ Գրիգոր և Սբ Փրկիչ եկեղեցիների որմնանկարները: Այսպիսի հարուստ մշակութային անցյալ ունեցող Անիի հարևանությամբ ձևավորվող Գյումրին չէր կարող չկրել այդ հրաշակերտ մշակույթի ազդեցությունը, ուրեմն մաս չդառնալ այդ ձեռակերտ արարչագործության յուրովի ժառանգորդն ու զարգացնողը:

Անիի անկմամբ Շիրակի ընդհատված մշակութային կյանքը դարեր անց վերստին սկսում է աշխուժանալ: Եվ դա՝ բազմաթիվ դարերի ճանապարհ կտրած մի բնակավայրում, ինչպիսին Գյումրի-Ալեքսանդրապոլն էր: Քաղաք, որ արդեն մեր ամենամոտիկ անցյալի՝ XX դարաշեմին մեր կերպարվեստի հայաստանյան կենտրոնատեղին դարձավ՝ իր տեղաբնակ արվեստագետներով, արվեստասեր հասարակայնությամբ ու գեղարվեստի գործերով: Այդ երևույթի հիմքում, անշուշտ, այն սոցիալ-քաղաքական նպաստավոր պայմաններն էին, որում հայտնվել էին Շիրակն ու զավառակենտրոն Ալեքսանդրապոլը Ռուսական կայսրության կազմի մեջ մտնելուց հետո:

XIXդ. Ալեքսանդրապոլի գեղարվեստական կյանքը համեմատաբար հանգիստ էր, առանց ակնառու դրսևորումների: Բայց XXդ. առաջին տարիներից սկսած՝ Ալեքսանդրապոլի գեղարվեստի զարգացման ընթացքը թափ առավ: Գրական, թատերական և երաժշտական կյանքի աշխուժացման հետ զարգացման իր հունը գտավ մաս կերպարվեստը՝ որմնանկարչության, դեկորատիվ, կիրառական, մանրանկարչության, հաստոցային գեղանկարչության տարբեր ժանրերի՝ կենցաղային թեմայի, դիմանկարի, բնանկարի առանձին նմուշները: Դարասկզբին Ալեքսանդրապոլում ապրած ու ստեղծագործած դիմանկարային արվեստի ամենափայլուն վարպետներից մեկը պոստսահայ Ենոք Նազարյանն էր՝ իր ողջ ստեղծագործական կյանքը Ալեքսանդրապոլին ու նրա մարդկանց նվիրած մի արվեստագետ: Նրա կավճանկար «Հ. Հեքիմյանի», «Մ. Հեքիմյանի», «Կարապետ Կուզիկյանի» դիմանկարները լուրջ ներդրում են այդ ժանրում: Ե. Նազարյանի ժամանակակիցն էր տեղացի նկարիչ-ազգագրագետ Արշակ Բրուտյանը (1866-1936): Նրան են վերագրվում Յոթվերք եկեղեցու որմնանկարները, Ալ. Մխիթարյանցի, տեր Խորեն քահանա Արզարյանի դիմանկարները, որոնք վկայում են նկարչի մասնագիտական պատրաստվածության մասին: 1912թ. նկարչական ասպարեզ է իջնում մաս նրա որդին՝ Գ. Բրուտյանը, որի անվան հետ էին կապվելու Ալեքսանդրապոլի գեղարվեստական կյանքում տեղի ունեցած գրեթե բոլոր դրական տեղաշարժերը: Նրա նախաձեռնությամբ էլ 1913թ. քաղաքում կազմակերպվում է մեր իրականության մեջ առաջին նկարչական ցուցահանդեսը, իսկ 1916թ.՝ նկարիչների առաջին միությունը: 1915-20-ական թթ. ծանր իրադարձությունների տարիներին Ե. Նազարյանը կարճ ժամանակով լքում է Ալեքսանդրապոլը, իսկ Գ. Բրուտյանը նախ մասնակցում է Մայիսյան ապստամբությանը, ապա՝ խորհրդային կարգերի հաստատմանը:

1921թ. քաղվում է Անդրկովկասում առաջին նկարչական դպրոցը (այժմ Ս.Մերկուրովի անվան), որն առաջին լուրջ մշակութային իրադարձությունն էր քաղաքում: Դպրոցում սկսում են դասավանդել այդ ժամանակի շնորհալի նկարիչներ Եղիսարեթ Պատկանյանը, Աշոտ Սաֆարյանը, Ստեփան Ալթունյանը, Մամիկոն Փանոսյանը, Յուլյա Վերթիցկայան, Հնայակ Ավետիսյանը՝ մանկավարժական աշխատանքը զուգակցելով ստեղծագործելու հետ: Անգնահատելի է այս դպրոցի ներդրումը նկարիչների պատրաստման գործում: Խորհրդային արվեստի առաջին քայլերը կատարվեցին այդ ժամանակի համար ամենարդիական քաղաքական գրաֆիկայի և ծաղրանկարի ոլորտներում (Գ. Բրուտյան, Հ. Ռուխկյան, Կ. Տիրատուրյան): Նկարիչների ուշադրության կենտրոնում են հայտնվում նաև քաղաքի և նրա մարդկանց կյանքում տեղի ունեցող վերափոխությունները: Ստեղծվում են աշխատանքի առաջավորների և քաղաքի երևելիների դիմանկարներ: Դիմանկարը դառնում է ժամանակի պահանջված ժանրերից մեկը: Այդ ժանրում աչքի ընկնող գործեր էին Գ. Բրուտյանի լինոփորագրություններն ու գրչանկարները (Պայկովսկու, Արշակ Բրուտյանի, Լենինի, Պեչնիկ Թաթոսի) և Ե. Նազարյանի մի շարք կավճանկար-դիմանկարները:

Առանձին ստեղծագործությունների նյութ են դառնում քաղաքի խորհրդային վերակառուցումն ու «բուլձևիկ» Շիրկանայի շինարարությունը: 1929-1934թթ. քաղաքում քաղվում է երեք նկարչական ցուցահանդես: Լենինականում սկսվում է գեղարվեստի իսկական վերածնության շրջան: Երևան են գալիս նաև քանդակագործության առաջին նմուշները: Կերպարվեստի այս տեսակը, ի տարբերություն գեղանկարչության, քաղաքում մեծ ավանդույթներ չունեցավ: Քանդակագործության ոլորտում ևս զարկ է տրվում դիմաքանդակ-հուշարձաններին: Մոնումենտալ պլաստիկայում մեծ հաջողությամբ հանդես է գալիս «օխտը պորտով գյումրեցի» Սերգեյ Մերկուրովը (1881-1952) և գյումրեցի, բայց իր ողջ ստեղծագործական կյանքը Երևանում անցկացրած Մուրեն Ստեփանյանը: Սերգեյ Մերկուրովի՝ Ս. Շահումյանի, Վ.Լենինի և Ս. Ստեփանյանի՝ Մայիսյան ապստամբության հերոսների հուշարձանները Լենինականում, Վ. Դուկասյանի արձանը Երևանում քանդակագործական արվեստի անկրկնելի նմուշներ են: Իր հուշերում մեծանուն քանդակագործը առանձնահատուկ սիրով ու գորովանքով է խոսել գյումրեցի քարտաշ վարպետների մասին՝ խոստովանելով, որ իր հրաշք քանդակագործական արվեստի այբուբենը յուրացրել է քաղաքային աղմուկից հեռու՝ գերեզմանոցում՝ շիրմաքարերի վրա, հարթաքանդակներ ու նախշեր անող այդ զարմանալի իմաստուն մարդկանցից: Ամբողջ կյանքում, «ականջին օդ արած», հիշել է նրանցից մեկի խոսքերը, որ իր առաջին և երբեք չմոռացվող գործնական դասն են եղել. «Տես, որ քո քանդակած բլբուլը չնմանվի պոչխաղուկի: Այնպես աշխատիր, որ վարդերը քո կտրիչի տակ բուրեմ ավելի լավ, քան իսկականը, և բլբուլն իր երգով իսկականից հազար տարով ավել դիմավորի արևածագը և ուրախացնի հանգուցյալի հոգին: Լավ վարպետի ձեռքում քարը կենդանանում է, իսկ վատի ձեռքում՝ դառնում փոշի: Երբ մեծանաս, չթողնես մեր արհեստը... Սպասի՛ր համբերությամբ և աշխատի՛ր»: Իսկ արդեն տարիների բեռից իմաստնացած քանդակագործն այսպիսի տողեր է թողել սերունդներին՝ իբրև իր ծննդավայրի նկատմամբ որդիական անախի սիրո ու երախտապարտության առհավատչյա. «Մեջս ինչ հունար կա, Գյումրվա հող ու ջրեն է: Ախր մեր էլ օրհնված քաղաքը խուրդժնիկ քաղաք է, ինտել առանց հունարի մարդ չես գտնի»:

XXդ. 30-ական թվականներին քաղաքի արվեստասեր հասարակության հոգևոր կենտրոն էր դարձել Լենինականի թատրոնը: Մինչ այդ դերասանական առանձին խմբերի ներկայացումները քաղաքում չունեին նկարչական ձևավորում, չկային համապատասխան դեկորներ, դերակատարների համար անհրաժեշտ հագուստներ, օգտագործվող ստանդարտ դեկորներն էլ անում էին ոչ թե նկարիչները, այլ վարպետ ներկարարները: Միայն 30-ական թվականներից ներկայացումների ձևավորման աշխատանքներում սկսեցին ներգրավվել արվեստավարժ նկարիչներ, և սկիզբ դրվեց թատերական արվեստի նոր ոլորտի՝ բեմանկարչությանը:

Լենինականում աշխատած առաջին բեմանկարիչը մոսկվացի էր՝ Վ. Շերիշևը: Վ. Աճեմյանի և այլոց կարծիքով՝ նա գերազանց նկարիչ-ձևավորող էր՝ իր սեփական աշխարհով, կյանքի իր զգացողությամբ: Շերիշևի դեկորները պատկերավոր էին և միաժամանակ անչափ թատերային: «Մարոկկո», «Հատակում», «Շահնամե», «Գոշ»

ներկայացումների նրա ձևավորումները անմոռաց տպավորություն էին թողնում քատերասեր հասարակության վրա:

1935թ. Լենինականում սկսում է գործել Ն. Կրուպսկայայի (այժմ՝ Ստեփան Ալիխանյան) անվան տիկնիկային թատրոնը: Թատրոնում երկար տարիներ որպես նկարիչներ աշխատեցին Սուրեն Ստեփանյանը, Արաքսյա Աբրահամյանը, որոնց գունազեղ ձևավորումներն ու զարմանահրաշ տիկնիկները մանուկների կյանքը դարձնում էին հեքիաթ («Գառնիկ ախպերը», «Կարմիր գլխարկը», «Արեգնազանը», «Անահիտը»):

Հայրենական Մեծ պատերազմն իր ուրույն ուղղումները մտցրեց քաղաքի գեղարվեստական կյանքի ընթացքի մեջ: Գյուրնեցու ազգային բնավորությանն ու հոգեկերտվածքին մշտապես հատուկ հավատը ճշմարտության, բարու, լուսավոր սկզբի, մարդասիրության վերջնական հաղթանակի նկատմամբ օգնեցին նրան՝ դաժան փորձության այդ տարիներին: Այդ հավատի շնորհիվ գյուրնեցին դիմագրավեց պատերազմի արհավիրքներին ու թեև պատերազմի անմիջական մասնակիցը չէր, սակայն հսկայական զոհեր ու ողբերգություններ ունեցավ:

Լենինականի նկարիչներն իրենց վրձնով էին խրախուսում ճակատայիններին, իրենց ստեղծագործություններով խոսում հայրենասիրության, հավատարմության ու մոտավոր հաղթանակի մասին: Պարադոքսային կարող է թվալ, սակայն պատերազմը ոչ միայն չկարողացավ խոչընդոտել արվեստի զարգացումը, այլև խթանեց այն. գեղարվեստական կյանքը քաղաքում երբեք այնպիսի հետևողական զարգացում չէր ունեցել, ինչպես այդ դժնդակ տարիներին: Առանձնակի աշխուժություն կար հատկապես ծաղրանկարչության, քաղաքական պլակատի ժանրերում, նաև պատմական թեմաներով գեղանկարչության մեջ: Արդեն 1941թվականի դեկտեմբերին Երևանում բացվում է պատերազմական շրջանի առաջին «Հայ նկարիչները Հայրենական մեծ պատերազմին» ցուցահանդեսը, հետո՝ 1942-ի ցուցահանդեսը, որոնց ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերեցին նաև լենինականցի նկարիչները՝ Խ. Եսայանը, Գ. Բրուտյանը, Մ. Ասլամազյանը, Ա. Աբրահամյանը, Հ. Ռուխկյանը: Ասլամազյանի ցուցադրած «Հերոսի վերադարձը», «Հերոսի երգը», «Լուրեր ռազմաճակատից» սյուժետային աշխատանքները պատերազմական տարիներին երկրում ստեղծված լավագույն աշխատանքներից են: Այս տարիներին քանդակագործության առաջնահերթ խնդիրը՝ մոնումենտալ քարոզչությունը լավագույնս դրսևորվեց Ս. Ստեփանյանի՝ Գ. Գեմիրճյանի և Ա. Իսահակյանի դիմաքանդակներով, բազմաֆիգուր «Հոկտեմբեր» քանդակով: Պատերազմն իր արտացոլումն է գտնում նաև 1944թ. Լենինականում Շանթ Մարգարյանի կազմակերպած ցուցահանդեսում: 1942թ. Մոսկվայից նոր վերադարձած այս շնորհալի նկարիչը շուտով իր ձեռքն է վերցնում քաղաքի գեղարվեստական կյանքի կազմակերպումը: Նա ստանձնում է նաև նկարչական դպրոցի տնօրինությունն ու իր շուրջը համախմբում այդ տարիներին քաղաքում ստեղծագործող մյուս երիտասարդ նկարիչներին (Հ. Մահակյան, Հ. Անանիկյան, Գ. Կարապետյան) և դպրոցի հիմքի վրա էլ ստեղծում Նկարիչների միության Լենինականի բաժանմունքը:

Անհնար է պատկերացնել 40-ական թվականների Լենինականի թատրոնն առանց նկարիչ Մելիքսեթ Մվախչյանի: Թատրոնի նկարչի իր կարճատև գործունեության՝ 1941-46թթ. ընթացքում, նրան հաջողվում է նոր քայլ անել քաղաքում քատերական նկարչության բարձր մակարդակը պահելու համար: Իր կարճ, բայց բեղմնավոր կյանքի ընթացքում նկարիչը ձևավորել է տասնյակից ավելի ներկայացումներ: Մվախչյանի արվեստը դեկորատիվ էր, լակոնիկ, բայց նրան հաջողվում էր վրձնել դրամատիկական գործողությունների հաջողված բեմական իրադրություններ: Գույնը Մվախչյանի պատկերավոր մտածողության արտահայտման ամենակարևոր տարրերից էր: Նա ձևավորել է «Երկիր հայրենի» դրաման, «12-րդ գիշեր»-ը, «Ժայռը», «Կրեչինսկու հարսանիքը», «Արա Գեղեցիկ»-ը: Անհեթեթ մահը թույլ չտվեց նկարչին ավարտել «Արա Գեղեցիկ» ներկայացման ձևավորումը, որն ավարտին հասցրեց Կարո Միմասյանը: Վերջինս Լենինականում ձևավորել է մի շարք ներկայացումներ՝ «Իրկուտսկյան պատմություն», «Թմբկահարուհին», համեմատաբար հաջողվածը Լ. Ջաբարով «1905թ.» ներկայացումն էր: 40-ական թվականներին մի կարճ պահ թատրոնի հետ է աշխատել նաև Շ.Մարգարյանը: Նա է իրականացրել «12-րդ գիշերը» ներկայացման

համար Մ. Մվախչյանի արած էսքիզները և ձևավորել «Երիտասարդ գվարդիան», «Ամուսնություն», «Արջը» ներկայացումները:

Հետպատերազմյան առաջին տարիներին արվեստագետների ստեղծագործական առաջնահերթ խնդիրը հաղթանակած ժողովրդի կյանքի նոր շրջանի կերպարային արտացոլումն էր: Հետպատերազմյան արվեստը միանգամից չգտավ նոր հերոսներ ու նոր տպավորություններ. այն դեռ հազեցած էր պատերազմական տարիների հիշողություններով: Ռազմաճակատից վերադարձած Հ.Անանիկյանը 1947թ. նկարում է «Հայածվածները» մեծածավալ կտավը, իսկ 1950թ.՝ «Հայ կնոջ պատիվը» աշխատանքը, Շանթ Սարգսյանի 50-ական թվականների գաղափարակերպարային որոնումներն արտացոլվեցին ժամանակակից թեմաներով «Հին Լենինականում», «Մանթաշ», «Լեն-Հե-Կը», «Բանվորի դիմանկարը», դերասան «Ա. Արմենյանի դիմանկարը» կոմպոզիցիաներում: Այս տարիներին Լենինականում էին նաև նկարիչներ Գուրգեն Կարապետյանը («Ուստա Հարութը», «Կայֆաչի Սեթոն»), «Վարսավիր Վասիլը», «Ուստա Սերգոն» և բնանկարների շարք), Հարություն Սահակյանը, Սերյոժա Միրզոյանը, արդեն Երևանում էին Մ. Ասլամազյանը, Խ. Եսայանը, Ա. Աբրահամյանը, Կ. Տիրատուրյանը, Հ. Ռուվսկյանը, Գ. Բրուտյանը: Վերջինս Հայրենական պատերազմին նվիրված իր «Մարշալ Ժուկովը ձիու վրա», «Օդաչուն», «Հայրենական պատերազմ», «Պարտիզաններ» լինոփորագրություններին ավելացնում է նաև «Հին Գյումրի» գրաֆիկական և «Սոցիալիստական Լենինական» լինոփորագրությունների շարքերը: Խ.Եսայանի տարերքը քաղաքի փողոցների աղմկոտ կյանքի, հրապարակների քաղաքի մտերմիկ, անաղմուկ անկյունների գունագեղ պատկերումն էր («Ապրիլ», «Մայիս», «Արտավազդի եկեղեցին»): Հյուսիսում հազեցած երփնագիր ունեին Արտաշես Աբրահամյանի բնապատկերները («Ոսկեվազի առավոտ», «Վարդավառը», «Ծերունին ու ծառը»): Իսկ «Գառնիի կիրճը», «Հայկական նատյուրմորտ», «Հայաստանի մրգերը», «Դեղձերը», «Հեռացող Լենինական» աշխատանքներում բացահայտվում է Մ. Ասլամազյանի ինքնատիպ ազգային ստեղծագործական ելությունը: Արվեստի օգնությամբ մարդու մեջ կեցության ուրախություն, կյանքի և բնության նկատմամբ սեր արարելու նպատակ ունեն նաև նրա փոքր քրոջ՝ Ե. Ասլամազյանի այդ շրջանի գործերը՝ «Հարագատ գյուղում», «Լավաշ են թխում», «Ապարանցի աղջիկը» և այլն: Իրենց արվեստով նրանք դեկորատիվ գեղանկարչության մույն սկզբունքների, աշխարհի, իրականության ընկալման ու արտահայտման տիպիկ ազգային գծերի կրող նկարչուհիներ էին:

50-ական թվականներին ավագ սերնդի կողքին հասունանում էր լենինականյան նկարիչների հաջորդ սերունդը՝ իր թարմ թեմատիկայով, ուրույն գեղարվեստական աշխարհագրություններով, կյանքի իր նորովի ընկալումներով՝ Մ. Ավետիսյան, Ն. Գյուլիքեխյան, Ա. Հովհաննիսյան, Զ. Գրիգորյան, Ա. Պապիկյան, Հ. Մինասյան, Ա. Մեքունյան, Մ. Գրիգորյան, Ռ. Աթոյան, Գ. Հովսեփյան, Է. Արծրունյան, Հ. Թարգյան, Խ. Վարդպարունյան, Մ. Թորմաշյան, Ալ. Գրիգորյան, Շ. Հերթեցյան և էլի շատ ուրիշներ: Թեև կերպարվեստի առաջատար բնագավառը դարձյալ գեղանկարչությունն էր, բայց ճարտարապետության, քանդակագործության և գեղանկարչության սինթեզի հիմքի վրա քաղաքում սկսում են զարգացում ապրել նաև դեկորատիվ քանդակագործությունն ու մոնումենտալ գեղանկարչությունը:

Հայ կերպարվեստի 60-ական թվականների նոր վերելքի խորհրդանիշը Շիրակ աշխարհի որդին՝ Մինաս Ավետիսյանը դարձավ: Նրա հայտնությունը ջերմորեն ողջունեց Մ. Սարյանը: Մինասը բազմաստեղծ նկարիչ էր. բնանկարներ, դիմանկարներ, թեմատիկ սյուժետային պատկերներ, քնարական ու լուսավոր որոնանկարներ Լենինականում, Ազատանում, Մարմաշենում: Մոնումենտալ գեղանկարչության ասպարեզում ժամանակակից գեղանկարչության ձևերի և ազգային ավանդույթների խորքային իմացության համադրումից ծնվեցին որոնանկարի մինասյան գլուխգործոցները Լենինականում: Դրանք «Անալիտիկ սարքեր», «Էլեկտրասարք», «Գավառամետր» և «Ստրոմնաշինա» գործարաններում արված «Թորոս Ռոսպինի ծնունդը», «Երկանք», «Գորգ են գործում», «Խաչքարի մոտ», «Հայաստանի լեռներում» որոնանկարներն են, որոնց մի մասը երկրաշարժն ավերեց, իսկ համեմատաբար լավ վիճակում հայտնվածների պահպանվածության օրախնդիր հարցն այսօր հրատապ լուծում է պահանջում: Ի դեպ, «Ստրոմնաշինա» գործարանի նախկին ճաշարանի պատերին են նաև Ռ. Աթո-

յանի և Հ. Հակոբյանի բարձրարժեք որմնանկարները: Հիշարժան են նաև որմնանկարչության մեկ այլ վարպետի՝ Հ. Մինասյանի Հղկող հաստոցների գործարանի բանվորական ճաշարանի պատի դեկորատիվ ձևավորումն ու Ա. Մելքոնյանի «Մրինգր» որմնանկարը (որոնք ոչնչացան երկրաշարժից՝ շենքի փլուզման պատճառով): Հիացմունքի է արժանի «Գյումրի» ռեստորանի «Ձուռնաչիներ» որմնանկարը, որը հեղինակել էին Խ. Վարդպարոնյանն ու Ֆ. Մանուկյանը: Վերջինիս էր պատկանում նաև երկաթուղայինների ակումբի պատի «Մասունցիները» դեկորատիվ պաննոն:

Այդ շրջանում գեղանկարի ու գրաֆիկայի գյումրեցի փայլուն վարպետներից էր նաև Ալեքսանդր Գրիգորյանը՝ գեղարվեստի Մարյանական դպրոցի ամենահավատարմը ներկայացուցիչը: Նույն գեղարվեստական ակունքներից է սերվել նաև մեկ այլ տոհմիկ գյումրեցի՝ Հովհաննես (Օնիկ) Մինասյանը: Ստեղծագործական աշխարհ մտնելով հաստոցային գեղանկարչությանը՝ նա կյանքի վերջին տարիները նվիրեց ճարտարապետության և գեղանկարչության սինթեզի խնդիրներին: Որմնանկարչությունը, այն էլ իր պաշտելի ծննդավայր Գյումրիում, նկարչի ստեղծագործությունների լավագույն մասն է:

Երևանաբնակ գյումրեցի նկարիչներից էր նաև հազվագյուտ գրագետ, արտիստիկ, հիանալի դիմանկարիչ և բնանկարիչ Աշոտ Մելքոնյանը, որը մեծ թարմություն ու նուրբ քնարականություն բերեց այդ տարիների գեղանկարչության մեջ: Իսկ մեկ այլ շիրակցու՝ Ռաֆայել Աթոյանի ստեղծագործությունների ակունքը իր մանկությունն էր, լենինականյան փողոցներն էին՝ իրենց առօրյա եռուզեռով: Ռ. Աթոյանն իրավամբ Շիրակի ինքնատիպ գեղանկարչական դպրոցի բարձրաճաշակ, նուրբ ու զգացմունքային ներկայացուցիչն էր:

Այս աստղաբույլն անշուշտ կաղքատանար առանց Աշոտ Հովհաննիսյանի (Դեղձ Աշոտ) և Հին Գյումրին մոռացությունից փրկող Հակոբ Անանիկյանի անունների: Ա. Հովհաննիսյանի պայծառ ինտելեկտն ընկալում էր միայն ազնիվն ու լուսավորը, նրա լուսատես երևակայության աշխարհը տրոփում է կյանքի զգացողությանը և առողջ կենսասիրությանը: Կտավները գուսպ են, ժլատ արտահայտչամիջոցներով, բայց իմաստալից, խորքային, ի գորու վեհացնելու, հուզելու մարդու հոգին («Մայրը երեխայի հետ», «Հանդիպում», «Գյուղական մտփով», «Մարդը ավանակի հետ»):

Հ. Անանիկյանի արվեստը սիրո ու բարության արտահայտություն է Գյումրու ու նրա մարդկանց նկատմամբ, որովհետև Անանիկյանն ինքը հունցած էր նույն խնդրից, ինչ իր հերոսները՝ հին գյումրեցիները («Պոլոզ Մուկուչը», «Օնեսի սերը», «Ղաֆա Միմոնը», «Թոքմաջենց Սերոբը», «Ֆոնջի Միմոնը»): Լենինականը նաև բազմակողմանի օժտված, ճոխ երևակայության տեր նկարչի՝ Սուրեն Ստեփանյանի ծննդավայրն ու ստեղծագործական բնօրրանն է: Նրա մի շարք աշխատանքներ («Բակ Լենինականում», «Հին Լենինականում», «Բռնի թաղը») իր հարազատ քաղաքի նկատմամբ նկարչի անթաքայց սիրո ու նվիրվածության հիմն են: 60-ական թվականների երևանաբնակ գյումրեցի նկարիչների շարքը թերևս կամբողջանա Էդուարդ Արծրունյանի, Գարուշ Հովսեփյանի, Ջուլյուն Գրիգորյանի, Մասիս Գրիգորյանի, Մարտին Պետրոսյանի, Քնարիկ Վարդանյանի, Վարդիթեր Կարապետյանի և այլոց անուններով:

Դեռևս 1945թ. ստեղծված Նկարիչների միության Լենինականի բաժանմունքը նկարիչների ստեղծագործական կյանքի գործուն կազմակերպիչն էր քաղաքում: Ամենամյա գեղարվեստական ցուցահանդեսների կազմակերպումը քաղաքում խոշոր ու անգնահատելի դեր է խաղացել ինչպես բարձրարժեք ստեղծագործությունների արարման, այնպես էլ բազմաթիվ ու, հիրավի, տաղանդավոր արվեստագետների պրոպագանդան գործում: Ցուցասրահի բացակայության պատճառով դրանք այդ տարիներին սովորաբար կազմակերպվում էին նկարչական դպրոցում: Անվանի նկարիչներ Ս.Միրզոյանի, Խ.Վարդպարոնյանի, Ա.Շատուրյանի, նկարչուհիներ Ա.Աբրահամյանի, Ն. Մաֆյանի, Ն.Նալբանդյանի, համեմատաբար երիտասարդ նկարիչներ Ֆ. Մանուկյանի, Է.Եղիզարյանի, քանդակագործ Ջ.Կոշտոյանի ցուցահանդեսները երևելի մշակութային իրադարձություններ էին քաղաքում, որը չէր մոռանում ցուցադրել նաև իր երևանաբնակ զավակներին՝ Խ. Եսայանի, Ա.Աբրահամյանի, նաև այլ նկարիչների աշխատանքներ (Ս. Մաֆյանյան, Գառզու): Քաղաքի մշակութային կյանքում երևույթ եղան Ս.Մերկուրովի անվան նկարչական դպրոցի 50 և 60-ամյակների առիթով կազմա-

կերպված ցուցահանդեսները՝ նրա համարյա բոլոր տարիների շրջանավարտների գործերի ցուցադրմամբ: 1981թ. Լենինականում բացվում է Հայաստանի պատկերասրահի լենինականյան մասնաճյուղը, որը քաղաքի արվեստասեր հանրությանը հնարավորություն է ընձեռում հետալսու ի մտոտ հիանալու հայ և համաշխարհային շատ վարպետների գործերով:

Այդ տարիներից սկսած՝ քաղաքի «գեղեցկացման» գործում սկսեցին գործունեորդում ունենալ նաև գեղարվեստի մարդիկ: 1962թ. Մոսկվայից եկավ և քաղաքի գեղարվեստական կյանքի կազմակերպմանը նվիրվեց վաստակավոր նկարիչ Խաչատուր Վարդյաթյանը: «Հայրենիք» տնօրենն ու նկարիչների միության նախագահը (Շ.Սարգսյանից հետո) ուղղակի մեծ նվիրումով էր մասնակցում թե՛ հայրենի քաղաքի գեղեցկացման և թե՛ նրա գեղանկարչական ավանդույթների հարստացման գործին, որին հետագա տարիներին առանձնահատուկ խնամքով ու լրջությամբ վերաբերվեցին նաև շատ ուրիշ նկարիչներ ու քանդակագործներ՝ իրենց տաղանդն ու աստվածատուր շնորհքը նվիրաբերելով հարազատ քաղաքի ինքնատիպ դիմագծի կերտմանը: Գյումրեցի արձանագործների՝ Չ.Կոչոյանի, Ա.Պապոյանի, Ֆ.Մոդոյանի, Ա.Վարդանյանի, նաև Ա.Շիրազի, Կ.Սարիկյանի, Կ.Նիկողոսյանի և այլոց ողջ վարպետությունն է խտացված Մեծ գյումրեցիների՝ Ա.Բասիակյանի, Հ.Շիրազի, Ա.Տիգրանյանի, Մ.Սկրտչյանի, Շերամի, Ատրպետի հուշաքանդակներում, մի շարք արձանախմբերում, որոնք առանձնահատուկ շուք ու հմայք են տալիս մեր հրապարակներին ու պուրակներին: Այս շրջանից սկսած՝ քաղաքի ներքին հարդարման կարևոր բաղկացուցիչներ դարձան նաև հրապարակների ճարտարապետական պատկերն ամբողջացնող «Հայրենիք», «Վարդանանք» (Ա.Պապոյան), «Աշոտ Ողորմած» (Ֆ.Առաքելյան), «Գուրուկահար» (Ֆ. Մոդոյան), «Ջրահարս» (Կ. Սարիկյան), «Բաճիկ» շատրվանախումբը զարդարող «Նանե» (Ա.Վարդանյան) պլաստիկ պատկերները: Իսկ Չ.Կոչոյանի «Հույս»-ը և Մայաթ-Նովա պուրակի խաչքարը քանդակագործի և ողջ Գյումրու խոնարհումն է 1988թ. երկրաշարժի և Մումգայիթյան զոհերի հիշատակի առջև:

Տեղաբնակ նկարիչների կողքին Լենինականում ապրել ու ստեղծագործել են նաև օտարությունից հայրենիք վերադարձած Հակոբ Հակոբյանն ու Պետրոս Կոնտուրաջյանը: Եզիպտոսից հայրենադարձվելուց հետո Հ.Հակոբյանը մի քանի տարի ապրեց Լենինականում ու ջերմորեն սիրեց քաղաքը: Նրա բնանկարներից շատերը վրձնած են այստեղ՝ «Փողոց Լենինականում», «Լենինական. Կիրովի փողոց», «Բակ», «Ուշ աշուն», «Վաղ գարուն»: Լենինականին նվիրված նկարչի աշխատանքները մտերմիկ գրույց են քաղաքի ու նրա մարդկանց մասին: Պ. Կոնտուրաջյանի արվեստում միաձուլվել են ֆրանսիական նկարչական դպրոցի բարձր մշակույթն ու հայկական կենսասեր ու երազկոտ խառնվածքը: Նրա՝ Շիրակին նվիրված բնանկարների շարքը՝ «Լնբատավանք», «Մարմաշենի վանքը», ուրույն խոսք են մեր արդի կերպարվեստում:

1960-90-ական թվականների Գյումրու գեղարվեստական կյանքի բեմահարթակում հանդես եկող նկարիչներից էին նաև Անատոլի Գրիգորյանը, Ֆերդինանտ Մանուկյանը, Էդուարդ Եղիազարյանը, Հմայակ Մաթևոսյանը, Նվեր Մաֆյանը, Նինել Նալբանդյանը, Մուսաննա Սկրտչյանը, որն արդեն 30-տարի է դեկավարում է Մանկական գեղագիտական կենտրոնը, քանդակագործներ Չավեն Կոչոյանը, Արկադի Գրիգորյանը, Կամո Սարիկյանը, Ֆրիդ Մոդոյանը: Նրանք բոլորն էլ ավարտել են Երևանի Գեղարվեստաթատերական ինստիտուտի համապատասխան բաժինները, վերադարձել Գյումրի և լրացրել քաղաքում ստեղծագործող նկարիչների շարքերը: Նրանցից ոմանք (Ա. Գրիգորյան, Ֆ. Մանուկյան, Հ. Մաթևոսյան) հետո տեղափոխվեցին Երևան, իսկ Է. Եղիազարյանը՝ Չեխիա (Պրահայում ազատ նկարիչ է), Ֆ. Մանուկյանը և Ֆ. Մոդոյանը՝ Մոսկվա: Ֆ. Մանուկյանի դեկորատիվ պաննոն հավաքված տարբեր երանգների բնական քարերից՝ Սևյանի անվան մշակույթի տան պատին, նկարչի լավագույն գործերից է, որի ապագան անհայտ է՝ շենքի ավերման պատճառով: Նկարիչը երկրաշարժի զոհերի հիշատակի հավերժացման նպատակով ստեղծել է «Երկրաշարժ և վերածնունդ» որմնանկարի աշխատանքը և ցանկություն ունի տեսնել այն իրագործված:

Այս սերնդի քանդակագործների մեջ ուժեղանում է հետաքրքրությունը դիմաքանդակի նկատմամբ: Նրանք անդրադառնում էին իրենց ժամանակակիցներին՝ մտա-

վոր ու ֆիզիկական աշխատանքի մարդկանց, փորձում էին զնահատել մարդու ներաշխարհը, տալ նրա կերպարը լայն ընդհանրացված պլաստիկական ձևերում:

Չ. Կոչտոյանի «Երաժշտություն», «Շերամ», «Ալեք Մանուկյան», «Վ. Սարգսյան» աշխատանքները քանդակագործի մասնագիտական վարպետության լավագույն գրավականներն են: Չ. Կոչտոյանի նվիրումը քաղաքին չի ավարտվում միայն ստեղծագործական աշխատանքով: Նա զբաղվում է նաև մանկավարժությամբ՝ օժանդակելով շնորհալի նկարիչների պատրաստման գործին (Գեղարվեստի ակադեմիայի Գյումրու մասնաճյուղում):

Չկտրվելով իր հարազատ արմատներից՝ Մոսկվայում է ապրել ու ստեղծագործել անվանի քանդակագործ Ֆրիդ Մոդոյանը, որը քաղաքին է նվիրելու իր «Գթասրտություն» հուշաքանդակը ի խոնարհումն 1988թ. երկրաշարժի զոհերին:

Բոլորին են հայտնի ծնունդով ոչ գյումրեցի Կամո Սարիկյանի Լուկաշինի, Շիրազի, Ատրպետի դիմաքանդակները: Իսկ նրա «Ջրահարս» ու «Եղնիկներ» քնարական աշխատանքները պարկա-պուրակային քանդակագործության լավագույն նմուշներ են:

60-80-ական թվականների թատրոնը նույնպես կարիք ուներ նշանակալի գեղարվեստական իրադարձությունների և թատերական նոր սերնդի, սերունդ, որը պետք է բնորոշեր արդի ժամանակների դեկորատիվ արվեստի զարգացման միտումները: Նրանք համարձակորեն բեմահարթակն ազատում են ավելորդ իրերից, ծավալային դեկորացիաների փոխարեն օգտագործում են պայմանական վարագույրներ, առանձնահատուկ գեղանկարչական հնարներ և հատկապես լուսավորության հնարավորություններ: Լուսավորությունը դառնում է ձևավորման կարևոր տարրերից մեկը: 60-80-ականների թատրոնի նկարիչներին հատուկ էր դեկորատիվ մտածողության հարստությունն ու թարմությունը, գեղանկարչության լակոնիզմն ու բեմահարթակի մաքսիմալ տնօրինությունը: Այս շրջանի թատերական նկարիչների շարքը համարվում է երիտասարդ ուժերով: Նրանց ընդհանուր առանձնահատկությունն այն էր, որ նրանք թատրոն էին եկել կերպարվեստի տարբեր բնագավառներից: Իրադարձություն էր Մինասի հայտնությունը թատրոնում: Տաղանդավոր նկարչի թատերական ձևավորումները զարմացնում էին իրենց լուծումների համարձակությամբ ու արտահայտչամիջոցների հարստությամբ («Ալմաստ», «Գայանե», «Բոլերո», «Տիկնիկների աշխարհում», «Նեգրական քաղամաս»): «Գայանե»-ի և «Ալմաստ»-ի ձևավորումները Մինասի թատերանկարչի նվաճումներն են: Թատերական կյանքն իր բարձրության վրա էր գտնվում նաև Գյումրիում: Բեմանկարչության ոլորտում իրենց խոսքն ասացին նկարիչներ Ա. Ծատուրյանը, Հ. Սահակյանը, Է. Եղիզարյանը, Եվ. Սոֆրոնովը: Նրանց ձևավորած «Ռոմեոն, Ջուլիետը և խավարը», «Փանոսը, Կիկոսը և մյուսները», «Գիքորը», «Բուք», «Զենոի Միշան», «Մոմբրերո», «Թմբկահարուհին», «Փորձադաշտ», «Տիտոս Անդրոնիկոս», «Ռևիզոր», «Կուրաժ մայրիկը և նրա երեխաները», «Կորրադո», «Անավարտ մենախոսություն» ներկայացումները գոհունակությամբ ընդունվեցին հանդիսատեսի կողմից:

Քաղաքի ստեղծագործական կյանքն ընդհատեց հանկարծահաս երկրաշարժը (1988թ.), որն իր անդառնալի կործանարար ազդեցությունը թողեց գյումրեցիների թե՛ հոգեբանության, թե՛ մտածողության և հետևաբար նաև կենսակերպի վրա: Սակայն գյումրեցու արարման բնատուր ոգին չընկճել չկարողացավ:

ИЗ ИСТОРИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА АЛЕКСАНДРОПОЛЯ – ЛЕНИНАКАНА (1850-1988гг.)

___ Резюме ___

___ Л. Атанесян ___

В статье представлено развитие изобразительного искусства (живопись, скульптура и т.д.) Александрополя со II-ой половины 19-ого века до 1988 года. Автор в своей статье отобразил жизнь и творчество не только проживающих в нем художников (Г.Брутян, Ш.Вержбицкая, Е.Назарян, Э.Саргсян, С.Степанян и др.), но и художников, уроженцев города, проживающих и творящих в других республиках бывшего СССР (Р.Атоян, А.Мелконян, Е. и М. Асламазяны, Ш.Есян).